

Алла Атаманенко

УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ ЗАРУБІЖЖЯ (1945–1991 РР.): СПРОБА КОЛЕКТИВНОГО ОБРАЗУ

У статті на основі аналізу спогадів, листування та інших джерел зроблено спробу створити колективний образ вченого – представника українського закордоння. Зроблено висновок про можливість розподілу дослідників на кілька типологічних категорій.

Ключові слова: український вчений, наука, категорії дослідників.

Атаманенко А. Украинские ученые зарубежья (1945–1991 гг.): попытка коллективного образа.

В статье на основе анализа воспоминаний, переписки и других источников сделано попытку создать коллективный образ ученого – представителя украинского зарубежья. Сделано вывод о возможности разделения исследователей на несколько типологических категорий.

Ключевые слова: украинский исследователь, наука, категории исследователей.

Atamanenko A. Ukrainian scholars of emigration (1945–1991): an attempt of a collective image.

In the article the author tries to create a collective image of the scholar – the representative of Ukrainians abroad on the basis of the analysis of memoirs, correspondence and other sources. The conclusion about possibility of division of researches into several typological categories is drawn.

Key words: Ukrainian scholar, scholarship, categories of researchers.

Науковий доробок та організаційна діяльність представників різних поколінь українських закордонних вчених протягом понад двох десятиліть привертає увагу дослідників в Україні, що викликало появу численних праць, присвячених різним аспектам проблеми. Більшість таких досліджень є науковими (інтелектуальними) біографіями, у частині – висвітлюється праця наукових колективів, переважно, такі дослідження в силу доступності джерельної бази стосуються вищих навчальних закладів міжвоєнного періоду (Українського вільного університету (далі – УВУ) часів його функціонування в Чехословаччині, Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі тощо). Є дослідження, в яких розкривається певний напрям наукової творчості вченого або й досліджуються окремі наукові праці. У низці праць діяльність та науковий доробок дослідника розглядаються в контексті функціонування наукової установи чи інституції. Всі вищезазначені типи досліджень поглиблюють наше уявлення про наукове середовище українського закордоння, але не знімають потреби його «олюднення».

У пропонованій статті буде зроблено спробу змалювання колективного образу/портрету українських закордонних вчених, що передбачатиме з'ясування кількох чинників, що визначали можливості наукової творчості: умови життя та праці, її мотивація, взаємовідносини між представниками наукового та ненаукового соціуму тощо. Розміркування та висновки будуть побудовані на аналізі, в першу чергу, наративних джерел – спогадів та листування, які, як відомо, мають суб'єктивний характер, але водночас містять відсутню в інших джерелах інформацію.

Багатьох наших попередників цікавила проблема поколінь (генерацій) дослідників. До неї в кін. 1950-х – на поч. 1970-х рр. зверталися О. Оглоблин [26; 17], Л. Винар [7; 8], Н. Полонська-Василенко [19, с. 32-34], М. Чубатий [23]. Кожен із них пропонував власний підхід до визначення генерацій вчених та окреслював їх внесок у розвиток науки.

Питання організації дослідницької праці та взаємовідносин поколінь в період від 1945 до 1991 рр. докладно опрацьовувалися киянином О. Ясем, який розглядав проблему збереження державницької традиції як передумову функціонування еміграційної науки та збереження її національного змісту впродовж кількох генерацій [25]. Дослідник зробив важливе спостереження про залежність самоідентифікації вчених як представників української науки закордоном або представників західної історіографії від рівня їх інтеграції до інонаціонального суспільства. Незначною мірою ми також зверталися до цієї проблеми у попередніх дослідженнях [5].

До української закордонної науки зазвичай відносять вчених, які свідомо емігрували з батьківщини, а також тих, хто соціологами переважно відноситься до «осіб українського походження» – тобто, вивезених маленькими дітьми або народжених поза Україною. При цьому ті, кого ми відносимо до української науки, водночас належали до національної системи науки та освіти країн поселення і не завжди є українцями за етнічним походженням. Історики, що належали до того чи іншого покоління

переважно мали близько 20-и років вікової різниці. При цьому будь-які узагальнення характерних ознак кожної з генерацій є досить умовними, тому що процес адаптації до чужого суспільства був індивідуальним і майже однолітки могли мати зовсім різні професійні долі.

Для другої половини ХХ ст. представниками старшого покоління були вчені, народжені у 1880-х – 1900-х рр., що розпочали наукову працю в перші десятиліття ХХ ст. – Д. Дорошенко, М. Ждан, Б. Крупницький, П. Курінний, В. Міяковський, М. Міллер, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, М. Чубатий та ін. Вони походили як з Наддніпрянщини, так і з Галичини, частина дослідників у міжвоєнний період перебувала в еміграції. Всі вони були виховані переважно на українських наукових традиціях, мали фахову освіту, одержану або в Україні, або закордоном. Більшість представників старшого покоління походженням з Великої України змогла використати одержану освіту повною мірою в науковій праці, враховуючи методологічні надбання російської, української «дореволюційних», радянської (1920-х – 1930-х рр.) та інших освітніх систем.

Вчені, що походили з Галичини, з радянською системою освіти майже не були знайомі (якщо не враховувати неповних двох років перебування Галичини під радянською владою до початку радянсько-німецької війни). Частина їх вчилася у Львівському університеті, поповнюючи знання з українознавства на заняттях історичного семінару Наукового товариства ім. Шевченка (далі – НТШ) під керівництвом І. Крип'якевича. Багато з них навчалися в європейських навчальних закладах (Відень, Прага, Лондон, Берлін та ін.). Відповідно, фахова підготовка відбувалася фактично в європейській системі освіти. Більшість вихідців з Галичини, на відміну від емігрантів з Наддніпрянщини, добре володіла європейськими мовами, іноді – кількома. Галичани та вчені, що у міжвоєнний період мешкали поза радянською Україною, вільно пересувалися країнами Європи та світу, мали широкі наукові контакти, частина їх ще між світовими війнами брала участь у міжнародних історичних конгресах. Серед українських вчених США та Канади були й представники другої хвилі (В. Галич, О. Грановський, В. Кайс-Кисілевський, В. Тимошенко та ін., які викладали в університетах).

Дослідники, народжені у двох перших десятиліттях ХХ ст. – М. Антонович, О. Домбровський, І. Лисяк-Рудницький, О. Пріцак, Ю. Шевельов та ін.) та наприкінці 1920-х – на поч. 1930-х рр.: Б. Виняр, С. Горак, А. Жуковський, І. Каменецький, Р. Климевич, Л. Винар, Т. Гунчак та ін.) були переважно виховані на поєднанні українських наукових традицій із західною методологією наукового дослідження. У 1970-х – 1980-х рр. в науці з'явилася нова генерація вчених, формування якої відбувалося більшою мірою у західних університетах, часто – під українським впливом (М. Богачевська-Хом'як, З. Когут, Ф. Сисин, О. Субтельний, Т. Приймак, І.-П. Хімка та ін.). У формуванні молодого покоління у цей час активну роль відіграли українознавчі кафедри Гарвардського університету.

Старше покоління вчених, що виїхало на Захід під час Другої світової війни, робило свідомий вибір. Про це, заперечуючи значення вживання виразу «опинилися» щодо українських вчених-емігрантів, писав Ю. Шевельов: «...свідомо вибраний був шлях поза межі батьківщини...» [24, с. 23].

Як відомо, емігранти, що покинули Україну під час Другої світової війни або представники міжвоєнної хвилі еміграції, які були змушені покинути Чехословаччину, Польщу та ін. країни, від 1945 по 1952 рр. перебували у таборах для переміщених осіб (т.зв. Ді-Пі таборах – від displaced persons (переміщені особи) на території Німеччини та Австрії. Праця українських вчених тут була активною: було створено Українську вільну академію наук (далі – УВАН) та низку дрібніших наукових об'єднань, відновлено діяльність Наукового товариства ім. Шевченка. В цей час, як зазначав Ю. Шевельов, зв'язки української еміграції із Заходом були мінімальними [24, с. 23]. Втім, опубліковані невеликими тиражами на циклостил видання новостворених та відроджених українських наукових інституцій надсилалися до західних бібліотек, осмислювалися надбання західної науки в контексті зміни історіографічної ситуації для всієї повоєнної Європи та для українських емігрантів. Велика увага приділялася освіті студентської молоді, яка навчалася в УВУ та університетах повоєнної Німеччини. Робились спроби встановити контакт з урядовими установами та високими школами в інших країнах, зокрема в Швейцарії, для уможливлення продовження навчання студентів [9, с. 18-29].

Від 1949 р. розпочалося переселення українських емігрантів за океан, де вони також творили наукові інституції. Переважно вихідці з Великої України – представники старшого покоління – поновили в Канаді (1949) та США (1950) діяльність УВАН. Незважаючи на незнання або недостатнє знання англійської мови (Ю. Луцький згадував, що в 1950-х роках в американській УВАН ніхто, крім нього, не володів достатньо англійською, тому саме він де-факто був мовним редактором англійськомовного видання Академії «Анналі» [14, с. 60]), в межах УВАН вони намагалися співпрацювати із західними університетами, а частина молодших (на той час) представників Академії, значна частина яких походила з Західної України (Л. Винар, І. Лисяк-Рудницький, Ю. Луцький, О. Пріцак, а також харків'янин Ю. Шевельов та ін.) пізніше активно проявила себе в неукраїнському науковому житті.

Частина представників молодшого на той час покоління дистанціювала себе від загалу української еміграції, хоча при цьому працювала над українськими проектами [14, с. 64-65], одночасно вважаючи

еміграцію геттом. Для такого ставлення були як об'єктивні причини (зайва політизація еміграційного життя, невміння адекватно оцінювати обставини тощо), що стосувались, в першу чергу, не науки, але іноді переходили і в наукове життя, так і суб'єктивний фактор (особисті якості окремих керівників наукових інституцій та ін.). Втім, таке дистанціювання мало свою хронологію. Ю. Луцький, який вважав себе відстороненим від українського життя «відлюдником», що лише двічі «вийшов зі своєї шкарлупи» [13, с. 15], долучившись до українських справ, виокремлював саме 1950-і рр. як час «українського гетто», зауваживши, що пізніше «зайшли в діаспорі певні зміни на краще (гетто стало меншим)» [14, с. 65].

Висловлену Ю. Луцьким у дискусії з І. Лисяком-Рудницьким думку про потребу асиміляції в країні поселення [14, с. 64], можна певною мірою трактувати як розуміння ним необхідності відповідності емігрантів вимогам Заходу. Дещо іншими словами про це висловився видатний мовознавець Ю. Шевельов: «...ключ до успіху в чужому світі зовсім не означає зречення свого власного й національного я. Навпаки, це я забезпечує солідність успіху. Можна і треба зберігати свій зміст і свою форму. Але конечна інша умова – стояти на рівні тієї країни, де ми виступаємо і через яку говоримо до світу» [18, с. 34-35]. Втім, представникам старшого покоління, які в силу віку та незнання іноземних мов, не могли знайти фахової праці в «чужих» – неукраїнських університетах (за тимчасовим винятком О. Оглоблина, який на запрошення О. Прицака певний час був професором-гостем в УНІГУ) і були змушені працювати не за фахом для заробляння «хліба насущного», а науковими дослідженнями займатися у вільний час.

Мотивація праці представників української закордонної науки була пов'язана з усвідомленням свого історичного коріння, зацікавленням історією та культурою батьківщини (або землі предків), що спонукало обрати спеціалізацією саме українознавчу проблематику, та потребою особистої самореалізації (особливо це відноситься до істориків старшого покоління). Проблема мотивацій не лише творчості, а й організаційної діяльності все ще вимагає дослідження (не лише історичного, а з точки зору психології, соціології тощо, бо є на перетині наук).

Належність до українства в цілому визначалася характером творчості. Погоджуємося з досить відомою сьогодні точкою зору О. Оглоблина, який, розглядаючи проблему культурного процесу в Україні XIX – XX століть, висловився щодо критеріїв визначення приналежності певній національній культурі творів мистецтва, літератури тощо. На його думку, все, що було створене на українській землі, силами українських (територіально й національно) культурних діячів (та установ), незалежно від їх етнічного походження й характеру та від мовної форми культурних творів, належить до України. Єдиним селекційним критерієм може бути тільки дух, зміст і ідеологія самого твору [15, с. 11]. Багато пізніше, обмірковуючи принципи розвитку біографічних досліджень в Україні, материковий дослідник біографістики В. Чишко запропонував використання територіального принципу для визначення кола постатей для створення біографічного словника вчених України [22, с. 23]. Тезу О. Оглоблина щодо селекційного критерію можна значною мірою застосувати і до закордонної науки, маючи на увазі діячів, що походили з України або мали українське «коріння». Тобто, важливою є самоідентифікація вченого як представника української науки. На це не мала впливу його етнічна належність та мова твору. Тому дослідники, що займаються вивченням української історії, літератури чи мови, не пов'язані походженням та ідентифікацією з Україною, є українцями, але, зрозуміло, не можуть бути віднесені до «українських вчених». Українські вчені, що працювали закордоном, одночасно з належністю до української науки також належать до американської, канадської, французької та інших наук і в межах останніх набувають статусу «україністів», таким чином поширюючи здобутки україністики на західне наукове співтовариство. Вони якісно і кількісно впливають на західну україністику. Якщо вчений висвітлював історичний процес з точки зору неукраїнської історіографії й не ідентифікував себе як український дослідник, він переважно опинявся в інонаціональному інтелектуальному середовищі [5, с. 266].

Молодше покоління, хоч і орієнтоване значною мірою на соціокультурні потреби західного світу, одночасно усвідомлювало себе українцями, пов'язуючи свою діяльність, крім американського (німецького, французького тощо), з українським науковим світом. Його представники переважно вважали своїм обов'язком підтримувати українське наукове життя. За визначенням М. Богачевської-Хом'як, університетські викладачі могли пов'язувати себе з Україною: а) через автономні українознавчі інститути чи навчальні програми; б) через курси, що включають українознавчу тематику; в) «працювати в університеті і вважати себе за українця» [6, с. 93-94]. Підкреслимо, що більшість дослідників була пов'язана з українством не лише через українознавчі навчальні курси, яких, особливо з історії, майже не було у 1960-х – 1970-х рр. в західному світі, і не лише через інституції чи програми, яких теж було небагато. Більшість пов'язувала себе з Україною через свідомо обрану проблематику наукових досліджень, публікації, виступи на різноманітних наукових форумах, міжнародні наукові контакти тощо.

У різних поколінь неоднаковими були можливості одержання фахової праці, зокрема в університеті. Дехто зі старших вчених недостатньо володів англійською чи іншою мовою країни поселення, дехто – мав вік, в якому не починають кар'єру у вищій освіті. У 1955 р. про ситуацію, яка склалася для представників старшого покоління, писав відомий економіст І. Витанович: «Найгірше, [...], всі ми з

науки не жиємо, а кустарями совісно бути. Я прим[іром] працюю (після важкого пробою в початках у U.S.A.) в ам[ериканському] видавництві (в адміністрації). До бібліотеки (де часом можна б бодай щось adrem найти) самий доїзд триває 1/2 год[ини] в один бік. Можу тільки, і то не в кожную, суботу туди заглянути. Прийшовши ввечір з праці, звичайно тільки добра воля зістається, щоби ще з втомленої голови щось путяще можна видобути» [1].

Складно оцінити взаємосприйняття представниками різних поколінь своїх старших чи молодших колег по цеху. Молодші дослідники не завжди ставилися до праці таких вчених як до якісного наукового продукту. Пропагуючи потребу підготовки молодого покоління дослідників, О. Прицак зокрема, писав: «Я особисто ставлюся зі співчуттям до цих жертв обставин, що в ім'я Лесиного «контра спем сперо» не хотіли примиритися зі страшною для них дійсністю і не раз після тяжкої заробіткової праці, не маючи змоги вести систематичного досліду – творили собі ілюзію наукової праці» [20, с. 5]. Сприйняття старшого покоління, що не завжди могло себе реалізувати в американській чи іншій неукраїнській науці, як «декласованих вчених» [20, с. 5-6] частково було пов'язане з протистоянням між «старшими» науковими установами – НТШ та УВАН, частково – з потребою створення центру українознавства у престижному американському університеті, і лише певною мірою можна розцінювати як прояв конфлікту поколінь. Конфлікт виражався і в тому, що старше покоління представлялося молодшим як причетне до провінціалізму, обмеженості та дилетантства української науки. Водночас, через конфлікт відбувалося прискорення денационалізації молодшого покоління, яке не завжди допускалося до керівництва в «еміграційних» установах [20, с. 5-6].

Деякі непорозуміння виникали через світоглядні відмінності, зокрема, між поколіннями [25, с. 352-391], що розуміли і сучасники. Так, О. Оглоблин в своїй доповіді в УВАН, виголошеній 9 червня 1962 р., докладно зупинився на вадах сучасної йому історіографії, окремо звернувшись також до проблеми поколінь, як вади ідеологічного характеру. Він відзначив певний розрив між *старшим і молодшим поколінням* [курсив наш. – А.А.] – і навіть між окремими групами в межах молодшого покоління [16, с. 38]. Недоліками цього покоління, на думку вченого, було кілька рис: відмова від попередніх здобутків (від т.зв. старого), «служіння чужим богам» («побожне схиляння перед чужим тільки тому, що воно чуже, й зневага до свого рідного, бо воно надто своє» [16, с. 38]), брак любові до предмету, заміна критицизму скептицизмом.

Молодші історики мали свої причини для незадоволення старшим поколінням. «Відтінок» цього незадоволення старшими вченими, що діяли в рамках українських наукових інституцій, відчувається у фразі М. Богачевської стосовно історичного виміру: «...Та це вже друга тема, яку моє покоління звичайно обговорює не українською мовою [курсив наш. – А.А.]» [6, с. 94]. Незадоволення старшим поколінням відчувалося і під час дискусії в УВАН у США, що відбулася в грудні 1964 р. [10, с. 176].

В даному випадку йшлося про відсутність певних тем у науковому доробку старших поколінь, їх методологічну невідповідність західним вимогам. Але й проблема використання англійської (чи інших) «чужих» мов для наукової діаспори була актуальною і щодо неї висловлювалися різні точки зору. Безперечно, використання іноземних мов у публікаціях чи під час конференцій полегшувало сприйняття тексту неукраїнським дослідникам. Саме тому найважливіше видання УВАН у США «Annals» – публікувалося англійською. Статті англійською, німецькою та іншими мовами друкуються в «Українському історичному», англійською видаються серійні видання УНІГУ та КІУС. Перевага англійської мови в житті та науковому доробку молодшого покоління в умовах іншомовного середовища була закономірною та з розумінням сприймалася старшими поколіннями. В дискусіях йшлося, в першу чергу, про вміння користуватися українською мовою при письмі та розумінні тексту, що, за справедливими розміркуваннями багатьох вчених, було необхідною умовою якісних українознавчих досліджень.

Зрідка йшлося про негативне ставлення до інших дослідників (О. Домбровський назвав це явище «снобізмом» [12, с. 83]) і не через конфлікт між поколіннями – бо подібні непорозуміння могли стосуватися і майже ровесників. М. Антонович з цього приводу писав: «Чому це люди, яким так чи інакше пощастило, чи вони попали як сливка в компот у гарну ситуацію, мусять відразу всіх інших уважати ідіотами, неуками і нічого не вартими людьми» [2]. З іншого боку, значна частина вчених сприймала «успіх кожної нашої молодої людини» як успіх чи користь для еміграційної спільноти [3].

Отже, у взаємовідносинах між поколіннями кожна зі сторін мала свій погляд на ситуацію, яка складалася в науці і безперечним позитивом був обмін думками у пошуку шляхів найкращого розв'язання проблеми. Молодшим дослідникам багато праці приходилося докладати для кар'єрного зростання на університетській ниві. Зокрема, для одержання т.зв. тенюр (можливості постійної професорської праці), чи досягнення чергового професорського звання потрібно було утвердитися в неукраїнському науковому світі науковими публікаціями. Переважаючи більшість представників молодшого покоління, зрозуміло, більше, ніж старші, заангажована в західному науковому світі, незважаючи на зайнятість в університетах, працювали в українських наукових товариствах, що свідчить про тимчасовість «генерацийних» непорозумінь.

В умовах західного наукового світу не лише старші, а й частина середнього та молодшого (для початку 1960-х рр.) поколінь або постійно, або на певних етапах діяльності не мала можливості праці у вищих навчальних закладах чи наукових установах (відомий факт, коли І. Лисяк-Рудницький певний час працював контролером у транспорті [21, с. 576]), хоча і в цій ситуації вони продовжували дослідницькі практики, що це не було легко фізично, але давало моральну сатисфакцію. Втім, значною була й кількість дослідників – представників переважно середнього покоління, які працювали в системі неукраїнської освіти та науки (за підрахунками М. Папа у 1960-х рр. в американських університетах викладали бл. 200 професорів українського походження [4]).

Причиною ускладнень у пошуках викладацької праці для фахівців-істориків середнього та молодшого поколінь, крім загальноамериканських чи загальноканадських соціальних проблем, була «відсутність» України та її історії в розумінні більшості західних дослідників. У багатьох університетах панували «ліві» за політичними переконаннями погляди та симпатії до Радянського Союзу. Тому в США до кінця 1960-х – початку 1970-х рр. не існувало кафедр, де викладалася історія України як окремий курс. Тому для фахівців, що спеціалізувалися в історії України, не було відповідної праці в американських університетах.

Серед членів наукових установ та організацій зустрічаємо й нефахівців, яких можна поділити на кілька основних категорій: 1) прихильники науки (переважна більшість їх підтримувала матеріально – через внески чи добровільні пожертви – діяльність установ); 2) любителі (аматори) наукових досліджень, які не мали відповідної спеціальної освіти, але завдяки самоосвіті працювали настільки кваліфіковано в обраній галузі, що їх достатньо високий фаховий рівень визнавався спеціалістами; 3) «також історики» – особи, що не мали відповідної кваліфікації та здібностей, але, відчуваючи «потреби дня», писали праці, які мали переважно патріотично-публіцистичний характер (нефаховість і, навіть, «шкідливість» для наукового розвитку їхніх праць сучасники часто відзначали в рецензіях та аналітичних дослідженнях [11, с. 36]). Проблема «нефахівців-дослідників» притаманна не лише українській еміграційній науці, а й іншим національним історіографіям в еміграції – зокрема, польській [27, с. 21]. Не варто також забувати й те, що і талановиті фахівці-історики часами зверталися до публіцистики [27, с. 266-267], хоча в цьому випадку не викликають сумнівів приведені ними в якості аргументів історичні факти. Іноді вчені здійснювали громадські акції: в 1975 р. О. Домбровський у Метрополітен Музеї в Нью-Йорку двічі закреслював напис «Russia» під одним із експонатів під час виставки скіфських скарбів. За це його двічі заарештовувала поліція, але незадовго напис замінили на «Ukraine». Таким чином проявилася громадянська позиція вченого.

Таким чином, українських дослідників поза Україною можна умовно поділити на дві основні категорії, критерієм для визначення яких є можливість фахової наукової праці та ступінь заангажованості в західному науковому світі, володіння українською та іншою/ими мовами (в першу чергу, письмово), пріоритетами у виборі середовища наукової праці. Отже, до першої категорії відносимо дослідників старшого покоління, переважно задіяних у діяльності українських наукових організацій, які друкували праці передусім українською мовою. Друга категорія охоплювала дослідників молодшого покоління, які переважно співпрацювали з неукраїнськими (українознавчими, більша частина яких була створена на гроші української громади) інституціями і друкували свої дослідження передусім мовами країн поселення. Наголосимо ще раз, що цей поділ є умовним і передбачає суттєві винятки з «норми».

Джерела та література:

1. Архів УІТ (архів Б. Винара), ф. «Листування», спр. «І. Витанович». – Лист І. Витановича до Б. Винара від 29 листопада 1955 р.
2. Архів УІТ (архів Л. Винара), ф. «Листування», спр. «М. Антонович». – Лист М. Антоновича до Л. Винара від 8 червня 1978 р.
3. Архів УІТ (архів М. Ждана), ф. «Листування», спр. «Л. Винар». – Лист М. Ждана до Л. Винара від 21 липня 1968 р. (авт. копія).
4. Архів УІТ, ф. «Михайло Пап», спр. «Робочі матеріали».
5. Атаманенко А. Українська зарубіжна історіографія: до проблеми образу / А. Атаманенко // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Національна академія наук України, Інститут історії України / [Гол. ред. В. Смолій]. – Вип. 2. – Ч. 1. – К., 2006. – С. 255–283.
6. Богачевська М. Передумова наукових товариств – наука / М. Богачевська // Сучасність. – 1980. – №1. – С. 93–94.
7. Винар Л. Криза організації наукових дослідів / Л. Винар // Винар Л. «Український історик»: 40 років служіння науці 1963–2003. – Нью-Йорк; Острог, 2003. – С. 100–105.
8. Винар Л. Сучасний стан української вільної історичної науки / Л. Винар // Винар Л. «Український історик»: 40 років служіння науці 1963–2003. – Нью-Йорк; Острог, 2003. – С. 83–99.
9. Волчук Р. Спомини з повоєнної Австрії та Німеччини / Р. Волчук. – К.: Критика, 2004. – 143 с.
10. Документ про діяльність Академії (1964): резюме дискусії // Вісті УВАН у США / [Ред. О. Домбровський]. – Ч. 3. – Нью-Йорк: УВАН у США, 2004. – С. 176.

11. Домбровський О. За правильний шлях української науки / О. Домбровський // Київ (Філадельфія). – 1958. – № 1. – С. 36.
12. Домбровський О. Українська Вільна Академія Наук у США (короткий історичний нарис) / О. Домбровський // Вісті УВАН. – Ч. 4. – Нью-Йорк, 2007. – С. 66–100.
13. Луцький Ю. Автобіографія / Ю. Луцький // Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком. – К.: Час. – С. 11–15.
14. Луцький Ю. На перехресті / Ю. Луцький. – Луцьк, 1999. – 159 с.
15. Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19 – 20 століття (до 1917 року) / О. Оглоблин // Український історик. – 1971. – Ч. 1-2. – С. 5–16.
16. Оглоблин О. Сучасна українська вільна історіографія / О. Оглоблин // Український історик. – 2006. – Ч. 1-3. – С. 15–42.
17. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956. Українська історична наука поза межами (на еміграції) в 1920–1950-х роках / О. Оглоблин / [За ред. Л. Винара] // Український історик. – 2004/2005. – Ч. 3-4/1. – С. 172–219.
18. Піскун В.М. Юрій Шевельов: виклик часу і відповідь науковця / В.М. Піскун, А.В. Ціпко, Т.В. Шептицька. – К., 2010. – 174 с.
19. Полонська-Василенко Н. Нарис історіографії України / Н. Полонська-Василенко // Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2-х т. [Вступна стаття В. Ульяновського]. – К., 1995. – Т. 1. – С. 13–38.
20. Пріцак О. Організація і завдання української науки в ЗДА / О. Пріцак // Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики. – Кембридж; Нью-Йорк: ФКУ, 1973. – С. 3–11.
21. Симоненко Р. Іван Лисяк-Рудницький / Р. Симоненко // Історіографічні дослідження в Україні. Визначні постаті української історіографії ХІХ – ХХ ст. – Вип. 15. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2005. – С. 572–611.
22. Чишко В. Методологія біографічних досліджень: основні принципи / В. Чишко // Архівознавство. Археологія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 1: Архів і особа. – К., 1999. – С. 22–33.
23. Чубатий М. Українська історична наука: її розвиток і досягнення / М. Чубатий. – Філадельфія, 1971. – 52 с.
24. Шерех Ю. Ми і ми (До українотерених чительників моїх) / Ю. Шерех // Шерех Ю. Поза книжками і з книжкою. – К., 1998. – С. 21–32.
25. Ясь О. Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр.: проблема поколінь та організація дослідницької праці / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Ч. 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Об'єднаний випуск зб. наук. праць на пошану акад. В.А. Смолія: У 2 ч. – Ч. 2: Історіографія. – К., 2000. – С. 352–391.
26. Ohloblyn O. Ukrainian Historiography 1917–1956 / O. Ohloblyn / [Translated by R. Olesnytsky] // The Annals of the Ukrainians Academy of Arts and Sciences in the U.S. – New York, 1957. – Vol. 5/6. – No 4. – Pp. 307–435.
27. Stobiecki R. Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945 r. / R. Stobiecki. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005. – 372 s.